

5/4/98

סיור להכרת ראשית ההתיישבות ואתרי ראשונים נבחרים בבנימינה רינה אידן

הסיור יתמקד בפן ההיסטורי-ישובי והחקלאי היחודי של בנימינה וסביבתה. המסלול עובר ב"בקעת הנדיב", במושבה בנימינה, בשוליה ובמורדות המזרחיים של חוטם הכרמל, ועניינו אתרים מראשית ההתיישבות הציונית באזור, אשר היוו אבני דרך בתולדות הישוב בארץ בכלל: זרעוניה, בית החרושת לבושם (יקבי אליעז), בנימינה, תל צור (מסלול הליכה) ושוני.
הטיול נערך ברובו ברכב תוך עצירה וירידה לאתרים, כולל מסלול הליכה של כ-2 ק"מ (כשעתיים) ונמשך כחצי יום.
בנימינה נמצאת בגבולו הצפוני של השרון, באזור יוצא דופן מבחינה גיאוגרפית, אשר נוצר כתוצאה ממפגש של שלוש חטיבות נוף שונות: הכרמל, רמות מגשה ומישור החוף, שיוצר את "בקעת הנדיב".
בנימינה עלתה על הקרקע באוקטובר 1922 במסגרת מדיניות רכישות הקרקע וההתיישבות של הברון רוטשילד, אשר גרסה יצירת גושי התיישבות עבריים. המושבה היתה חלק מאדמות ה"כיכר הגדולה" שבהן פעל הברון משלהי המאה ה-19, שכללה את זכרון יעקב, גבעת עדה, בנימינה ובהמשך גם את פרדס חנה.

מפת המסלול

הסברים למפה

1. "ח'אן" זרעוניה: מבנה מרובע עם חצר פנימית, שבחזיתו שתי קומות, אשר שימש כחוזה חקלאית של האפנדי בעל הקרקעות ומגורי האריסים באזור, בשלהי המאה ה-19.
2. יקבי אליעז: מבנה בן שתי קומות, ששימש בית חרושת לייצור תמציות בושם מצמחים שונים ובעיקר מיסמין. מבני המשרדים של בית החרושת, מעבדה לניסויים כימיים, מחסן.
3. בנימינה: הרפת הקליפורנית, נחלת ז'בוטינסקי, גן הפרחים.
4. תל צור: שרידי בניינים הרוסים וצמחי אגבות מיתמרים, שרידים מיישוב "חומה ומגדל" בית"רי, אשר היה מקום מושבם הראשון של מייסדי נחלת ז'בוטינסקי.
5. שוני: שרידי תיאטרון רומי ששינה את יעודו במהלך ההיסטוריה ושימש גם כבית

חוזה חקלאית בשלהי התקופה העות'מאנית וכמקום מושב לקבוצות התיישבות שונות.

נתחיל את סיורנו בזרעוניה (נגיע לאתר, לאחר פניה שמאלה (צפונה) מהכביש המוליך למושב (מס' 653, כחצי ק"מ מזרחית לנקודת התפצלותו מכביש מס' 4). לפנינו מבנה מרובע, עם חצר פנימית מוקפת קמרונות. בחזית המבנה שתי קומות, הנתמכת בקשתות סגורות, אופייניות לשיטת הבנייה בשלהי התקופה העות'מאנית. המבנה, שהוקם בשנים 1878 (אינו מופיע במפת הסקר הבריטי) ל-1885 (מוזכר אצל אוליפנט), שימש כבית חווה לפאוזי בק, אפנדי אמיד שהיה בעל אדמות באזור. בחווה התגוררו המשגיח מטעמו (בקומה העליונה) והאריסים, שעבדו את הקרקעות. התחנה שימשה כאורוות ולהחזקת הציוד החקלאי.

אדמות האזור נרכשו בידי יק"א מבעליהן עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, והחל משנת 1920 ישבו כאן קבוצות שונות שהכשירו עצמן לעבודה חקלאית והמתינו לתורן להתיישב: קבוצת "כבארה", שהוקמה בידי בוגרי מקווה ישראל, שעברה בהמשך לשוני והיוותה את הגרעין העיקרי של בנימינה; הקבוצה ה"קליפורנית", שהגיעה לארץ לאחר הכשרה בארה"ב ועיבדה תכנית ל"התיישבות משוכללת", שהתבססה על משק חל בומשקי עזר; הקבוצה ה"הולנדית" (חבריה עברו הכשרה חקלאית בהולנד לפני עלייתם לארץ), שהתפרסמה בנסיונותיה ליצור משק המבוסס על חקלאות אינטנסיבית במקום; וקבוצות פועלים שונות, שעבדו בחלקן בייבוש ביצות כבארה. בשנות העשרים פעלה בזרעוניה גם תחנת הנסיונות של פיק"א, שעסקה, בין היתר, בפיתוח ואיקלום זני ענבים ומטעים, וכן צמחים לתעשיית הבשמים. מעברו המערבי של מבנה החווה היה מטע פירות טוב טרופיים, שילדי בנימינה נהגו ל"התגנב" אליו, לשחות בבריכה וליהנות מפירותיו.

נעקוף את מבנה החווה מדרום ונמשיך למושב בנימינה. ניסע כ-1 ק"מ לכיוון מזרח ברח' ניל"י עד שנגיע לרח' הנשיא, נפנה ימינה (דרומה) ונגיע לכניסה ליקבי "אליעזר" (לשעבר). ניכנס לחצר ממערב לכביש וניגש למבנה הראשי בן שתי הקומות (על המבנה כתוב: מחלקת מילוי). המבנה המערבי המוקף כיום בפארק נאה, משמש כאלם ארועים בשם מועדון "יקבי הכפר".

המבנה, שנחנך בידי פיק"א בשנת 1925, שימש כבית חרושת לייצור תמציות בושם, שהופקו מצמחים שונים: פרחי השיטה, גרניום, ורד, ציפורן ובעיקר מיסמין. מסביבו מבני משרדים, מעבדה ומחסן (הקיימים גם כיום אך שינו, כמובן, את יעדם). הענף פותח בידי פיק"א במסגרת מדיניות ההתיישבות של הברון, אשר חיפשה מקורות פרנסה חלופיים למתיישבים. המפעל שיגשג עד אמצע שנות השלושים. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה פסק הייצור והמקום ניטש עד לראשית שנות החמישים. ב-1952 הקימה משפחת זלצר יקב במקום וקראה לו בשם "אליעזר" על שם בן המשפחה שנהרג בקרבות במלחמת העצמאות.

נמשיך ברח' הנשיא לכיוון דרום עד לחיבורו לכביש הכניסה הראשי (מס' 653). נפנה שמאלה (מזרחה) ונחצה את מסילת הברזל, נמשיך בכביש לכיוון זכרון יעקב (מס' 657) עד רח' הדקל, נפנה בו ונגיע ל"רפת הקליפורנית". הרפת הוקמה בידי ה"קבוצה

הקליפורנית", אשר המשיכה לנהל חיי שיתוף גם לאחר התיישבותה בבנימינה וקנתה לה שם בחידושים הטכנולוגיים ובתנובת החלב הגבוהה שהניבו הפרות שלהם. מכנה הרפת הגדול שנותר עם חסיוול הקבוצה, שימש למגורי פועלים בשנים הבאות. הוא משמש כיום כמועדון של בית"ר וכבתי מלאכה. /

נמשיך מרח' הדקל לרח' הרות ורח' האיכר, לנחלת ז'בוטינסקי, הבנויה בחלקה על שטח ששימש בעבר כמשתלה לצמחי היסמין בחזקת פיק"א. הסבר למקום ניתן לראות סמוך לעץ הדולב בחלק המזרחי של רח' הזית.

נחלת ז'בוטינסקי היא אגודה חקלאית שיתופית השייכת למשקי חרות-בית"ר, שהוקמה בשנת 1947 בידי גרעין של אנשי בית"ר (בשם "מצפן"), שהגיעה למקום לאחר ששהתה בתל צור ובשוני. כיום זוהי שכונה משכונת בנימינה.

נחזור מנחלת ז'בוטינסקי לכביש בנימינה – זכרון יעקב (מס' 652) ונמשיך לעבר זכרון יעקב. בין אבן הק"מ 3-4 נפננה לכיוון רמת הנדיב (אחוזת הקבר של הברון אדמונד רוטשילד ואשתו) ונחנה במגרש החניה של האוטובוסים. בצידו המזרחי של מגרש החניה ישנו שלט "לעין צור", המסמן את תחילת מסלול ההליכה. מכאן נצא למסלול ההליכה של כ-2 ק"מ, שיסתיים במגרש החניה.

מתחנה מס' 1 נקודת תצפית טובה על כל בקעת הנדיב. זהו המקום הנכון לסקור בהרחבה את פועלו של הברון באזור.

תחנה מס' 3 במסלול נמצאת בח' אום אל עלק. במקום – שרידי חוזה, שהיתה שייכת לאפנדי בעל האדמות באזור – סלים חורי. בקרבת החוזה נובע המעיין עין צור ששופץ ושוחזר לאחרונה. ב-1913 רכשה חברת יק"א עבור הברון את החוזה עם אדמות אום אל עלק (רמת הנדיב) והחל מ-1920 ישבו במקום קבוצות הכשרה שונות בתנאים קשים מנשוא בשל קרבת ביצות כבארה הממאירות. נסיונות התיישבות הללו נסתיימו בכשלונות וטרגדיות אישיות: קיבוץ השומר הצעיר, שהיווה את הקבוצה הגדולה ביותר של השומר הצעיר, החזיק מעמד במקום רק שלושה חודשים. קבוצת "לופט", שנקראה על שם מנהיגה, אשר החלה את עבודתה במקום באוקטובר 1920 עם עזיבת הקבוצה הקודמת, ניסתה להקים התיישבות חקלאית במקום על בסיס של משק המקיים את עצמו מעבודת חוץ ומוקם בהדרגה. הקבוצה שינתה את שם הנקודה ל"תל צור" ומקץ כשנתיים התפרקה בעקבות משברים אישיים. במקומה הגיעה לנקודה קבוצת "החלוץ" – "משמר הוולגה", שהיתה מהקבוצות המפורסמות בתקופת העליה השלישית, מראשוני "החלוץ" ברוסיה, שניסו להמשיך את רעיונותיו של לופט אלא שגם היא נקלעה לקשיים בעקבות פילוג וטרגדיות אישיות, ועם פירוקה בשלהי 1923 חוסל הישוב העברי במקום עד הקמתה של האחוזת פלוגת בית"ר על הגבעה ב-1939. פלוגת בית"ר, שנאחזה במקום במסגרת הגל האחרון של התיישבות "חומה ומגדל", היתה ראש חץ להתיישבות הבית"רית בארץ. אנשיה עברו בהמשך לגבעה המזרחית יותר, הנמצאת למרגלות ח' אום אל עלק ובולטת בשיחי האגבות המיתמרים ושרידי רצפות בטון של הצריפים שניצבו במקום. חברי הקבוצה ישבו על גבעת תל צור כשנה, והתיישבו אחר כך בשוני ומשם יצאו להתיישב ב"נחלת ז'בוטינסקי".

ר' מאמר

נמשיך בהליכה לגבעה זו וניצפה ממנה על ישובי הסביבה. נחזור עתה למגרש החניה באותה הדרך, או שנמשיך במסלול המסומן לעבר שוני (במידה והשארנו רכב אחד במגרש החניה של שוני).

מרמת הנדיב נחזור בכביש 652 לכיוון בנימינה ונפנה כעבור ק"מ לשוני. לפנינו שרידי תיאטרון מהתקופה הרומית, ששינה את יעודו במהלך ההיסטוריה של האתר ושימש, בין היתר, כבית חווה של סלים חורי, בעל הקרקעות בסביבה שמכר את אדמותיו לפקידי הברון. במקום ישבו במשך השנים קבוצות התיישבות שונות, החל מה"גדעונים" – קבוצה של בני זכרון יעקב, אשר התגוררה במקום מ-1914, והעניקה למקום את השם "גבעת בנימין". הקבוצה שהיוותה את הגרעין לארגון המחתרת ניל"י, התפרקה עם גיוסם של רוב חבריה לצבא התורכי. כן ישבה כאן קבוצת פועלים בני העלייה השנייה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה ישבה במקום קבוצה מבני איכרים, בוגרי מקוה ישראל ומשוחררי ה"גדוד העברי", כדי לרכוש חזרה את אדמות האזור, ולעלות להתיישבות בהמשך, וכן אנשי מושבות מהגליל. באוקטובר 1922 יצאה מכאן קבוצה ראשונה מקרב ההכשרה להתיישבות בבנימינה.

בהמשך התגוררו בחווה שנותרה בידי פיק"א קבוצות שונות, שהכשירו את עצמן מבחינה חקלאית וארגונית ועבדו, בין היתר, גם במפעל הייבוש של ביצות כבארה ושוני. בשנות הארבעים הגיעו למקום פליטים מהצבא הפולני (צבא אנדרס) והחצו הפכה למקום האימונים הסודי של האצ"ל.

ב-1947 היתה כאן "חוות לימוד לנוער עולה", בעיקר של ארגוני בית"ר, שניטשה בשנות החמישים. מאז שנות השמונים פועלת במקום עמותה, אשר שמה לה למטרה לשקם את האתר. העבודות מתבצעות בידי הקק"ל וכוללות חפירה ארכיאולוגית, שחזור, שיקום והקמת מוזיאון לתולדות האתר, ההתיישבות הבית"רית וכד'.

ניתן לסיים את הסיור בפיקניק באתר המיועד לכך בשוני. במקום מתקנים מתאימים ושרותים. כמו כן ניתן לשלב בסיור זה גם מסלול טיול רגלי באתרי רמת הנדיב: אחוזת הקבר ומנצור אל עקב הגובלים בשוני.

החנייה
במגרש
החדש
בשני